

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Присвячено теоретичному й емпіричному дослідженню особистісних детермінант інтелектуальної обдарованості особистості.

Ключові слова: інтелект, структурні компоненти, взаємозв'язок, обдарованість.

Постановка проблеми

Вступ. Розвиток обдарованості майбутнього психолога, який нестандартно мислить, має високий потенціал та постійно розвивається, є вкрай важливою та актуальною проблемою. Адже саме такий фахівець стрімко увійде у професійний простір, вільно зорієнтується в ньому, проявить себе, зреалізує свої здібності, змінюватиме світ, продукуватиме оригінальні ідеї. Серед виокремлених дослідниками видів обдарованості особливе місце належить інтелектуальній [2], яка розглядається як системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення професіоналом високих результатів у діяльності. Вона визначає здатність майбутнього психолога до створення нового, оригінального, й ідеальних еталонів, які допомагають формуванню високих естетичних, моральних та інтелектуальних оцінок; прагнення та можливість досягнення високих творчих результатів; розуміння почуттів та потреб інших людей, вміння співпереживати.

Аналіз останніх досліджень. Процес розвитку людини та її психіки детермінується багатьма причинами, факторами, умовами. Їх комбінація утворює складну систему. При цьому виявляється, що одні причини (фактори, умови) діють в одному напрямі, інші — в другому, нерідко прямо протилежному першому. За певних обставин це може призвести до «розхитування» системи, процесу її розвитку. У зв'язку з цим, наголошує Б. Ломов, постає питання щодо міри співвідношення різних причин, факторів, умов, а також виявлення на цій основі стабілізованої детермінації, тобто такої комбінації зовнішніх та внутрішніх детермінант, яка забезпечує стійкість та відносну автономність системи, що розвивається [4].

У вивченні детермінації розвитку обдарованості фахівця ми спиралися на думку С. Рубінштейна про те, що людській психіці, людському буттю притаманні багатоплановість та багаторівневість [8]. Детермінація реально виступає як багатопланова, багаторівнева, багатомірна, що містить явища різних порядків, тобто як системна. У дослідженні детермінації обдарованості системний підхід вимагає, насамперед, виокремлення її місця в «просторі», в якому вона здійснюється. Як відомо, спосіб існування людини є полісистемним. Це, безумовно, створює певні труднощі у визначенні цього «простору».

Проте, на думку дослідників [2; 3; 5; 7], було б хибним вважати, що проста декомпозиція даних, що накопичуються під час вивчення будь-якого феномену, і є реалізацією системного підходу. Головне завдання полягає в тому, щоб зрозуміти закономірні зв'язки між цими даними. При цьому важливо, що зв'язки між явищами, які належать до означеної системи, виступають не як епізодичні та випадкові взаємодії,

а є істотними умовами виникнення, існування і розвитку кожного з них, а разом з тим і системи в цілому. Аналізуючи те або інше явище з позиції системного підходу, недостатньо констатувати, що воно є цілісним. Далі виникає цілком логічне запитання: чому дещо є цілим та цілісним? Задля того, щоб відповісти на нього, необхідно розкрити системні підґрунтя і виявити системоутворювальний фактор. Саме цей фактор визначає в кожному конкретному випадку особливості функціонування системи. Залежно від нього конкретна закономірність може проявлятися по-різному. На думку Б. Ломова, системоутворювальний фактор формується і розвивається в процесі життя індивіда в суспільстві [4]. У загальній структурі інтелектуальної обдарованості майбутнього психолога таким фактором, на нашу думку, і є спеціальні здібності.

У дослідженні проблеми інтелектуальної обдарованості величезне значення набуває питання про роль біологічних та соціальних факторів у її розвитку. У сучасній психології та психофізіології й дотепер залишається відкритим питання щодо ролі вроджених задатків у психічному розвитку дитини, у формуванні її здібностей. Чимала кількість психологів вважає, що у формуванні здібностей першочергове значення належить вродженим задаткам, що характеризують індивідуальні особливості морфології та динаміки нервової системи людини. Ці задатки лежать в основі успішного оволодіння тими або іншими здібностями. Д. Богоявленська провела дослідження, спрямовані на виявлення зв'язку обдарованості як інтегральної якості особистості із певними психофізіологічними показниками [1]. Авторка дійшла важливого висновку, що детермінація обдарованості відбувається на рівні не індивіда, а особистості. Цей висновок було підтверджено і в циклі психогенетичних досліджень, в процесі яких було встановлено, що частка впливу середовища в утворенні фенотипічної дисперсії ознаки перевищує внесок генотипічних факторів.

Чисельні наукові дослідження [4; 6–8; 10; 11] свідчать про те, що підґрунтям для розвитку здібностей є діяльність. У цьому факті знаходить відображення конкретно-історична обумовленість інтелекту. Людський інтелект завжди спрямований на розв'язання історично виниклих завдань або на пізнання історично обумовлених функцій людської життєдіяльності. Водночас інтелект є результатом розв'язання завдань і пізнавальної діяльності в цілому.

Розуміння обдарованості як динамічної системи, розгляд цього феномену з позиції розвитку в процесі постійної взаємодії зовнішніх впливів і внутрішніх родових структур дає змогу розглядати означений феномен не лише як результат, а й як процес.

Методи дослідження. У дослідженні використано *теоретичні методи* — аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, який сприяв виявленню, узагальненню, систематизуванню, моделюванню різноманітних аспектів досліджуваної проблеми й *емпіричні методи* — психодіагностичні методи (анкетування, тестування та ін.), які використовувалися для виявлення особистісних детермінант інтелектуальної обдарованості. Опрацювання даних тестування здійснювалося за допомогою кількісного (кореляційного), а також якісного аналізу даних. У статті наводяться емпіричні дані, які отримані аспіранткою І. Потоцькою під нашим керівництвом.

Мета статті полягає у визначенні особистісних детермінант інтелектуальної обдарованості майбутнього психолога.

Виклад основного матеріалу

З метою вивчення внеску особистісних детермінант інтелектуальної обдарованості здійснено унаочнення й обговорення результатів кореляційного аналізу взаємозв'язків показників спеціальних здібностей із особистісними факторами. Емпірично доведено, що між спеціальними здібностями й особистісними детермінантами існує 64 статистично значущі додатні кореляційні зв'язки (табл.).

Серед факторів, що впливають на зростання рівня сформованості спеціальних здібностей, найістотнішими є: фактор «А» — афектотимія, фактор «С» — емоційна стійкість, фактор «Е» — доміантність; «фактор F» — експресивність; фактор «Н» — сміливість, фактор «І» — чутливість та «фактор Q1» — радикалізм.

Отримані емпіричні дані для якісного та кількісного аналізу змісту особистісних факторів та їх взаємозв'язків розподілено на такі блоки факторів:

I. Емоційно-вольові особливості: фактори «С», «G», «I», «Q3».

II. Комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії: фактори «А», «Н», «F», «E».

III. Інтелектуальні особливості: фактор «Q1».

Таблиця

Особистісна детермінація спеціальних здібностей

Спеціальні здібності	Особистісні фактори	Значення кореляції (r) * - $P < 0,05$; ** - $P < 0,01$
1	2	3
Дидактичні	Добро	0,207*
	A	0,230**
	C	0,199*
	E	0,276**
	F	0,287**
	H	0,205*
	I	0,224**
Дослідницькі	Q1	0,245**
	Добро	0,179*
	Ситуативна рефлексія	0,189*
	MD	0,175*
	A	0,175*
	F	0,225**
	H	0,171,*
I	0,179,*	
Організаторські	Q1	0,267**
	A	0,185*
	E	0,223*
	F	0,333**
	G	0,190*
Емоційні	H	0,216*
	I	0,185*
	F	0,186*
	I	0,230*

Продовження таблиці

1	2	3
Прогностичні	Зло	0,203*
	E	0,239**
	F	0,280**
	H	0,196*
	Q1	0,271**
Мовні	Добро	0,175*
	A	0,241**
	C	0,176*
	E	0,220*
	F	0,321**
	G	0,200**
	H	0,293**
	I	0,303**
Q1	0,193*	
Комунікативні	Добро	0,195*
	A	0,246**
	E	0,219*
	F	0,276**
	H	0,223*
Мнемічні	I	0,221*
	F	0,214*
	H	0,229*
	I	0,177*
Атенційні	Q1	0,172*
	Добро	0,256**
	Зло	0,266**
	MD	0,209*
	A	0,267**
	F	0,331**
	G	0,196*
	H	0,299**
	I	0,196*
Q3	0,174*	
Перцептивні	Добро	0,236**
	Людяність	0,196*
	A	0,188*
	F	0,253**
	Q1	0,184*
Вольові	F	0,262**
	H	0,190*

Щонайперше проаналізуємо взаємозв'язок емоційно-вольових особливостей особистості із спеціальними здібностями. Згідно з результатами дослідження фактор «С» (емоційна стійкість, сила «Я»), що проявляється в урівноваженості, спокої, реа-

лістичності, впевненості у собі, наполегливості, самоконтролі, створює потрібні внутрішні умови для розвитку дидактичних та мовних здібностей.

Фактор «G», а саме його позитивний полюс (сумлінність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізування, розумність, сумлінність) створює потрібні внутрішні умови для розвитку організаторських, мовних та атенційних здібностей. Розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість забезпечують невідпинне зростання цих здібностей.

Дидактичні, дослідницькі, організаторські, емоційні, мовні, комунікативні, мнемічні, атенційні здібності пов'язані із фактором «I». Відповідно, такі особистісні особливості, як: ніжність, чутливість, терпимість до себе і довколишніх, витонченість, схильність до романтизму — зумовлюють змістову своєрідність здібностей.

Фактор «Q3+» (радикалізм) виступає специфічною особистісною детермінантою розвитку дидактичних, дослідницьких, прогностичних, мовних, мнемічних і перцептивних здібностей. Особлива роль фактору «Q3» в дослідницькій діяльності майбутніх фахівців. Ретельність експериментальних досліджень — одна із найважливіших характеристик наукової діяльності.

Подальший аналіз передбачав розгляд взаємозв'язку комунікативних властивостей і особливостей міжособистісної взаємодії: фактори «A», «H», «F», «E» із здібностями.

Виявлено, що існує позитивна кореляція між перцептивними, атенційними, комунікативними, мовними, організаторськими, дидактичними, дослідницькими здібностями та фактором «A». Цілком логічним є виявлена кореляційна залежність, адже товарицькість, відкритість, природність, невимушеність, готовність до співпраці, пристосовність, увага до людей, готовність до спільної роботи, легкість у встановленні безпосередніх, міжособистісних контактів залежать від рівня розвитку вищезазначених здібностей.

У факторі «E» проявляються лідерські тенденції, незалежність у судженнях, упевненість у собі, сміливість, енергійність, самостійність, схильність до авантюристичності. Доведено, що фактор «E» має потужний вплив на розвиток дидактичних, організаторських, прогностичних, мовних і комунікативних здібностей досліджуваних. Пріоритетну роль у розвитку окреслених здібностей відіграють самостійність, незалежність, наполегливість, схильність до авторитарної поведінки та жага схвалення.

Отримана зведена картина даних дає змогу побачити тісний зв'язок між фактором «F» та 12 провідними здібностями. Життєрадісність, імпульсивність, захопленість, безтурботність, емоційна значущість соціальних контактів, експресивність, експансивність, емоційна яскравість у стосунках між людьми, динамічність спілкування, яка передбачає емоційне лідерство в групах, визначають успішність розвитку здібностей. У цьому контексті доречно вказати, що за Я. Морено, імпульсивність, безтурботність, спонтанність є не безконтрольністю, а здатністю до руху в заданому напрямі, до акту творчості «тут і тепер».

У структурі спеціальних здібностей, апостеріорі необхідними компонентами є такі особливості особистості, як: сміливість, оптимізм, життєрадісність («F»), розвинуте почуття відповідальності, обов'язковість, добросовісність, точність, акуратність у справах, гарний самоконтроль («G»). Маємо право стверджувати, що для досліджуваних

характерним є тонкий баланс суперечностей абстрактного й конкретного; безтурботність і «надія на випадок» «F»; відповідальність, добросовісність, обов'язковість і внутрішня порядність «G».

Потрібні внутрішні передумови для розвитку дидактичних, дослідницьких, організаторських, прогностичних, мовних, комунікативних, мнемічних, атенційних і вольових здібностей створює фактор «H», що характеризує соціальну сміливість, схильність до ризику, товариськість, активність, чутливість, чуйність, добродушність, емоційність, артистичність.

Розгляд взаємозв'язку інтелектуальних особливостей із спеціальними здібностями показав, що фактор «Q3», який вказує на постійний самоконтроль, наполегливість у досягненні мети, подолання перешкод на шляху до мети за рахунок вольових зусиль, уміння планувати свій час і порядок дій має кореляційний зв'язок із атенційними здібностями.

Висновки

Отже, багатоплановість досліджень психічних явищ, їх багатомірність та багаторівневий характер, поєднання властивостей різного порядку, складна побудова детермінації можуть бути розкриті лише тоді, коли система розглядається в розвитку. Лінії розвитку спеціальних здібностей та логіка їх розгортання в процесі фахової підготовки засвідчує гетерохронний характер становлення здібностей особистості як системного утворення в складі інтелектуальної обдарованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. — М. : Академия, 2002. — 320 с.
2. Ларионова Л. И. Культурно-психологические факторы развития интеллектуальной одаренности / Л. И. Ларионова. — М. : Ин-т психологии РАН, 2011. — 320 с.
3. Моляко В. О. Чи можна навчати творчості? / В. О. Моляко // Обдарована дитина. — 1999. — № 3. — С. 2–4.
4. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1984. — 444 с.
5. Потоцька І. С. Емпіричні кореляти духовності майбутнього вчителя / І. С. Потоцька // Горизонти освіти. — 2012. — № 3. — Т. 2(36). — С. 204–210.
6. Тихомирова Т. Н. Интеллект и креативность в условиях социальной среды / Т. Н. Тихомирова. — М. : Ин-т психологии РАН, 2010. — 230 с.
7. Трикс Х. Е. Основные направления экспериментального изучения творчества: хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Х. Е. Трикс. — М. : Совершенство, 2000. — 239 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2004. — 713 с.
9. Ушаков Д. В. Одаренность, творчество, интуиция / Д. В. Ушаков // Основные современные концепции творчества и одаренности ; под ред. Д. Б. Богоявленской. — М., 1997. — С. 78–89.
10. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. — Томск : Изд-во Томск. ун-та ; М. : Барс, 1997. — 392 с.

11. Guilford J. P. Basic conceptual problems in the psychology of thinking [text] / by J. P. Guilford // San Diego. — 1979. — P. 95–110.

12. Torrance E. P. The nature of creativity as main test in its testing / E. P. Torrance // In: The nature of creativity. – N.Y. : Cambridge University Press. — 1988.— P. 43–75.

Волянюк Н. Ю.

**ЛИЧНОСТНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА**

Посвящается теоретическому и эмпирическому исследованию личностных детерминант интеллектуальной одаренности личности.

Ключевые слова: *интеллект, структурные компоненты, взаимосвязь, одаренность.*

Volyniuk N. Y.

**PERSONAL DETERMINANTS OF INTELLECTUAL
GIFTEDNESS FUTURE PSYCHOLOGISTS**

Article posvyaschena theoretically and empyrycheskomu exploration lychnostnuh determinants odarennosty intellectual personality.

Key words: *intelligence, strukturnye components, vzaymosvyaz, odarennost.*